

ha 1399, I, 356-439; Pezdevî, *Kenzü'l-vüçûl*, III, 111; Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1393/1973, II, 34, 82-84; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, Kahire 1322, II, 185-186; Alâeddin es-Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl* (nşr. M. Zekî Abdülber), Katar 1404/1984, s. 396; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahşûl* (nşr. Tâhâ Câbir el-Elvânî), Riyad 1399/1979, I/2, s. 520-522; I/3, s. 213, 217, 542-544; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm* (nşr. İbrâhim el-Acûz), Beyrut 1405/1985, III, 5-9, 156; İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşar*, Beyrut 1403/1983, II, 155-156; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1307, III, 111, 198; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâ, *Naşbü'r-râye*, [baskı yeri yok] 1373/1973 (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), II, 406; İnevî, *Nihâyetü's-sûl*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), II, 319; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr* (Emîr Pâdişah, *Teysirü't-Tahrîr* içinde), Kahire 1350/1931, I, 331; Emîr Pâdişah, *Teysirü't-Tahrîr*, Kahire 1350/1931, I, 332; Bihârî, *Müsellemü's-şübût* (*Fevâtihu'r-rahâmût* ile Gazzâlî, *el-Müstasfâ* içinde), Kahire 1322, I, 360, 365; Hasan el-Attâr, *Hâşiyetü'l-'Atfâr 'alâ Cem'ül-cevâmi'*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), II, 59; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 114, 165, 166-167; Ali Haydar Efendi, *Uşûl-i Fikh Dersleri*, İstanbul 1966, s. 140-141; *Mecelle*, md. 64, 1414, 1415, 1420, 1423, 1470, 1471, 1473, 1474, 1479, 1483, 1484, 1494, 1495, 1498, 1501; M. Ebû Zehre, *Uşûlü'l-fikh*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikrî'l-Arabî), s. 134-137; M. Edîb Sâlih, *Tefsîrü'n-nuşûş fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984, II, 184-231; Fahrettin Atar, *Fikh Uşûlû*, İstanbul 1988, s. 175-177; Zekiyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlmînin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 1990, s. 269-279; Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İstanbul 1996, s. 68-70, 121-124, 128-132; A. J. Wensinck, "Mutlak", *IA*, VIII, 764-765.

FERHAT KOCA

MUTTASIL (المتصل)

Senedinde
kopukluk bulunmayan rivayet
anlamında hadis terimi.

Sözlükte "ulaştırmak, birleştirmek" anlamındaki **vasıl** kökünün "iftîâl" kalıbından türeyen **muttasıl**, terim olarak "senedinin başından sonuna kadar her râvinin hocasından semâ veya başka bir muteber öğrenme yoluyla alıp rivayet ettiği hadis" demektir. Aynı mânada **mevsûl**, **mûsal** ve **mu'tasil** terimleri de kullanılır. Bir senedin muttasıl kabul edilmesi için senedde yer alan bütün râvilerin adlarının bilinmesi gerekir. Ancak bazı âlimlere göre râvi adlarının verilmemiş olması veya eksik verilmesi hadisin muttasıl olmasına engel değildir (Şemseddin es-Sehâvî, I, 176).

Muhaddisler, ilk dönemlerden itibaren hadisin makbul sayılabilmesi için senedde ittisali şart koşmuşlardır. Tâbiin âlimlerinden Katâde b. Diâme, hadisin ancak sâlih bir kişinin yine sâlih birinden rivayet

etmesi durumunda alınabileceğini belirtirken (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 56) aynı zamanda senedin muttasıl olmasının önemine işaret etmiştir. Yine tâbiin neslinden bazı âlimler senedsiz hadis rivayetine şiddetle karşı çıkmışlar, Abdullah b. Mübârek, Ebû Yûsuf ve Humeydî başta olmak üzere birçok âlim hadisin kabul edilebilir olması için senedinin muttasıl olması gerektiğini söylemişlerdir (Ebû Yûsuf, s. 22; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 63; İbn Hacer el-Askalânî, I, 480). Abdullah b. Mübârek'in, "Muttasil senedi araştırmak dindendir" şeklindeki ifadesi (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 557) konunun önemini gösterir. Tarih boyunca hadis uğruna yapılan uzun seyahatlerin bir sebebinin de muttasıl senedli hadisi elde etmek olduğu bilinmektedir (*a.g.e.*, s. 569-570).

Senedi muttasıl olan hadis nisbet edildiği yere göre farklı isimler alır. Hadis muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e nisbet ediliyorsa "muttasıl merfû", bir sahâbiye nisbet ediliyorsa "muttasıl mevkuf" adını alır. Tâbiinden birinin söz ve davranışıyla ilgili haber için "maktû" terimi kullanılmakla birlikte bu haber ona muttasıl bir senedle ulaştığında birbirine zıt iki kelimenin zikredilmesi (muttasıl maktû) bir tür çelişki ifade edeceğinden hoş karşılanmamıştır. Onun yerine bu tür haberler için, "Falan tâbiîye muttasıl bir senedle ulaştırmaktır" denir.

Senedinden râvi adı düşen hadis muttasıl olma özelliğini kaybeder. Böyle bir hadise senedinden düşen râvi sayısına, râvinin sened içinde düştüğü yere ve yerin sayısına, ayrıca râvinin düşme şekline göre farklı isimler verilir. Bir tâbiinin sahâbî râviyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği hadis için "mürsel", bir sahâbînin başka bir sahâbîden duyduğu halde doğrudan Resûl-i Ekrem'den naklettiği hadis için "mürselü's-sahâbî", râvinin kendisinden hadis almadığı, hatta hiç karşılaşmadığı bir çağdaşından naklettiği hadis için "mürselü'l-hafî", senedinde peşpeşe olmamak kaydıyla birkaç râvi düşen veya sahâbeden sonra bir râvi atlanan hadis için "münkâtî", senedinde arka arkaya iki veya daha fazla râvi atlanan hadis için "mu'dal", râvinin bir hocasından muteber bir yolla almadığı halde öyle aldığı zannettirecek şekilde naklettiği hadis için "müdelles", râvinin hadisi kendisine ulaştıran râvileri zikretmeden, "Bana şöyle ulaştı" diye naklettiği hadis için "belâğ", râvinin, senedinin baş tarafı eksik veya tamamen senedsiz olarak rivayet ettiği hadis için "muallak" terimleri kullanılır. Muttasil

başka bir senedi bulunan, sened aramayı gerektirmeyecek kadar bilinen hadisler de muttasıl kabul edilir. Muttasil olmayan hadis genellikle zayıf sayılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Yûsuf, *er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâ'i* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Kahire 1357, s. 15-16, 22; Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1399/1979, s. 369 vd.; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Muhammed el-Hâfız et-Ticânî), Kahire 1972, s. 56-58, 62, 63, 555-557, 562, 569-570; a.mlf., *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvi ve âdâbî's-sâmi'* (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1403/1983, II, 189, 287; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, s. 40; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh* (nşr. Rebî' b. Hâdî Umeyr), Medine 1404/1984, I, 480, 510; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîş* (nşr. Ali Hüseyin Ali), Beyrut 1412/1992, I, 122-123, 176-177; III, 331 vd.; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1399/1979, I, 183; II, 159; Ali el-Kârî, *Şerhu Nuḥbeti'l-fiker*, İstanbul 1327, s. 54, 189; Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Medine, ts. (el-Mektebetü's-selefiyye), I, 260.

ABDULLAH AYDINLI

MUVÂDEA (المودة)

Belli bir süre savaşa son veren
barış antlaşması, mütareke
anlamında fikh terimi
(bk. SULH).

MUVÂFAKAT (الموافقة)

Meşhur bir musannife nisbetle
âli olan isnad anlamında hadis terimi.

Sözlükte "uygun olmak, münasip düşmek" mânasındaki **vefḳ** kökünden türeyen **muvâfakat** "birbirine uygun olmak, birbirine yakışmak, aynı fikirde olmak" gibi anlamlara gelir. Âli isnadın beş türünden biri olan nisbî ulûvvün muvâfakat, mü-sâvat, musâfaha ve bedel adlı dört çeşidi vardır (*DîA*, V, 300). Muvâfakat, tanınmış hadis musanniflerinden birinin rivayet ettiği hadisi bir başka senedle o musannife uğramadan şeyhinde onunla birleşmek suretiyle yapılan rivayettir. Eğer bu isnadda musannifin şeyhine o musannifin senedinden daha az bir râvi ile varılırsa buna "âli muvâfakat", daha fazla râvi ile ulaşırsa buna da "nâzil muvâfakat" denir. Meselâ Hz. Peygamber > Enes > Humeyd > Muhammed b. Abdullah el-Ensârî > Buhârî > râvi > râvi > râvi şeklindeki bir senedle Hz. Peygamber > Enes > Humeyd > Muhammed b. Abdullah el-Ensârî > râvi > râvi > râvi şeklindeki isnad incelendiğinde

MUVÂFAKAT

ikinci senedle Buhârî'nin senedi arasında Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'den rivayette bulunma yönüyle muvâfakat vardır. Ayrıca bu isnad râvî sayısı daha az olduğu için Buhârî'nin senedinden âlidir. Gerek âli gerekse nâzil türünde meşhur bir musannife hadisin rivayetinde muvâfakat edildiği için hadisin sahih olma ihtimali daha da güç kazanır. Her ne kadar bir musannife muvâfakat edilebilmesi için ikinci rivayetin mutlaka âli isnadlı olması gerektiği söylenmiş de (İbnü's-Salâh, s. 258) bazı muhaddisler senedin âli olmadığı durumda da muvâfakat terimine yer vermiştir. Âli isnada sahip olma düşüncesiyle daha çok müteahhirin âlimlerinin önem verdiği muvâfakat çok nâdir olarak "bedel" anlamında da kullanılmıştır (Süyûtî, II, 166; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 195).

Hadis usulünde İbnü's-Salâh'tan sonra terim olarak kullanılmaya başlanan muvâfakat örneklerine dair Ebü'l-Kâsım İbn Balabân'ın *el-Erba'üne'l-evvel mine'l-muşâfahât ve'l-muvâfakât ve'l-ebdâl* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 396, vr. 216-232), Zehebî'nin *Cüz'ün fihi müşâfahât ve'l-muvâfakât ve'l-avâli* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 546, vr. 96-101), İbn Hacer el-Askalânî'nin *Ebdâlü 'Abd b. Humejd ve muvâfakâtühü, el-Ebdâlü'l-avâli ve'l-muvâfakâtühü'l-hisân min Müsnedi'd-Dârimi 'Abdillâh b. 'Abdirrahmân, Ömer b. Muhammed b. Mansûr İbnü'l-Hacib'in el-Muşâfahât ve'l-muvâfakât ve'l-ebdâl ve ehâdisü 'avâli, Münzirî'nin el-Muvâfakât, Abdülmü'min ed-Dimyâtî'nin Ehâdisü 'avâli mine'l-muvâfakât ve'l-ebdâl, el-Erba'üne'l-muvâfakâti'l-avâli, el-Mî'etü't-tüsâ'iyye fi'l-muvâfakât ve'l-ebdâli'l-âliye* ve Takyyüddin Süleyman b. Hamza el-Makdisî'nin *el-Muşâfahât ve'l-muvâfakâtühü'l-avâli* adlı eserleri bulunmaktadır (muvâfakata dair diğer eserler için bk. Kettânî, s. 356-362).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "vfk" md.; İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadis*, s. 258; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut 1399/1979, II, 165-166; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê), Beyrut 1415, s. 622-624; Cemâleddin el-Kâsımî, *Ḳavâ'idü't-tahdîs* (nşr. M. Behcet el-Baytâr), Dimaşk 1353/1935, s. 108-109; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 194-195; Talât Koçyiğit, *Hadis İstihlâhları*, Ankara 1985, s. 35-36, 353; Abdullah Aydınlı, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 122; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 299; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 356-362; M. Yaşar Kandemir, "Bedel", *DİA*, V, 300.

İBRAHİM HATİBOĞLU

el-MUVÂFAKÂT

(الموافقات)

İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî'nin
(ö. 790/1388)
usul-i fikhin temel konularını
makâsîd açısından inceleyen
eseri.

Şâtîbî eserine önce *et-Ta'rif bi-esrâri't-teklîf* ismini vermiş, ancak hümet ettiği bir âlimin rüyasında onu bir kitap telif etmiş olarak gördüğünü, elinde tuttuğu bu kitaba ne ad verdiğini sorunca kendisinden, İbnü'l-Kâsım ile İmam Ebû Hanîfe'nin mezheplerini uzlaştırdığı için *Kitâbü'l-Muvâfakât* adını verdiği şeklinde bir cevap aldığını söylemesi üzerine eserinin adını değiştirmiştir (I, 10-11).

el-Muvâfakât klasik bir usul kitabını andırmaz. Önsözden sonra beş ana bölümden oluşan eserin ilk bölümü "Mukaddimât", ikinci bölüm "Ahkâm", bir cilt hacmindeki üçüncü bölüm "Makâsîd", dördüncü bölüm "Edille" ve beşinci bölüm "İctihad" başlığını taşır. İkinci bölümde tekli ve vaz'î hükümler incelenir, dördüncü bölümde şer'î hükümlerin delillerine toplu bakış yapılır. Bu arada "Avârızu'l-edille" başlığı altında muhkem-müteşâbih, emir-nehiy, umum-husus gibi lafız ve yorum bahislerinin belli başlı kavramlarıyla nesh konusu ele alınır; daha sonra Kitap ve Sünnet delilleri geniş biçimde işlenir. Bu bölümün başında ayrı ayrı inceleneceği belirtilen dört delilden icmâ ve kıyasa yer verilmez. İctihad, fetva, istiftâ ve iktidâ kavramlarının etraflı şekilde ele alındığı beşinci bölüme eklenen tâli bölümde teâruz ve tercihle cedele yer verilir. Eserin en belirgin özelliği, müellifin makâsîd (hikmet-i teşrî, hükümlerin vazediliş amaçları) konusuna öncekilerde görülmeyen genişlikte yer ayırmış olmasıdır. Üçüncü bölümün tamamı buna tahsis edildiği gibi diğer bölümlerde incelenen meselelere de daha çok bu açıdan bakılmıştır.

Üçüncü bölüm önce şâriin maksatları ve mükellefin maksatları şeklinde iki kısma ayrılır. Şâriin maksatları da dört başlık altında ele alınır. 1. Şâriin şeriat koymadaki temel amacı. Bu, sonuçta kulların dünya ve âhiret mutluluğunu ifade eder. Bu amacın gerçekleşmesi için konan hükümlerin sağladığı yararlar zarûriyyât, hâciyât ve tahsiniyyât şeklinde bir tasnife tâbi tutulur (bk. MASLAHAT). 2. Hükümleri kavratma maksadı. Şâtîbî bu kısımda anlaşılabilirlik sorunu üzerinde durmuş, dinin ilk

muhataplarının "ümmî-Arabî" olma özelliğine dikkat çekerek, Arabiliği dinin anlaşılmasının, ümmîliği de yükümlülüklerde en alt düzeyin esas alınması anlamında evrenselliğin bir gereği görmüştür. 3. Yükümlü kılma maksadı. Burada yükümlülüğün asgari şartı olan kudret ilkesi ve bununla yakından ilgili bulunan meşakkat kavramı incelenmiştir. 4. İnsanın yükümlülük altına sokulması maksadı. Müellif burada, mükellefin kendini sorumlu bir varlık olarak hissetmesi ve kendi iradesiyle şer'î yükümlülükler altına girmesi amacıyla ilgili gördüğü bazı kavram ve meseleleri ele almaktadır. Mükellefin maksatlarına ayırdığı alt bölümde ise Şâtîbî, kulun bir fiili işlediği sıradaki niyetiyle şâriin o fiile bağladığı hükmün maksadının örtüşüp örtüşmediği ve her bir ihtimale göre ne gibi sonuçların doğacağı konularını ele alır.

Şâtîbî bu kitabı, ilim tâliplerinin taassuptan kurtularak İslâm'a bütüncül bakış yapabilmeleri, dinin bir düzen içinde her şeyi olması gereken yere koyduğunu görebilmeleri ve hayatın her alanını kucaklayan bir din anlayışı kazanabilmeleri amacıyla yazmış (I, 11-12), İslâm ilimlerini yeniden inşa etme değil daha çok mevcut olanı anlama ve koruma sâikiyle hareket etmiştir.

Bu ilmin içerdiği kuralların belirlenmesinde yöntem olarak tümevarımı (istikrâ) esas alan müellife göre fikhin sağlam temeller üzerine kurulmuş olması için fikhin usulünün kesin olması gerekir; bu da ancak akî prensiplere ve şeriatın küllî esaslarına dayalı olmasıyla sağlanabilir. Şeriatın küllî esaslarını ortaya koymanın yolu ise büyük ölçüde istikrâ yöntemidir. Şer'î-küllî esaslarda aranan katilik cüz'î naslarla elde edilemez. Çünkü bunlar delâlet bakımından çeşitli ihtimallere açık olur. Âhâd yolla nakledilen haberler söz konusu olduğunda bunların katilik ifade etmeyeceği açıktır. Teker teker cüz'î naslardan küllî esasların çıkarılması mümkün olmadığına göre ya vâcip, câiz ve muhal şeklindeki akî mukaddimelere ya yine bu üç hükme ulaştırılan âdi (normal şartlarda aynı şekilde tekerrür eden olaylardan gözlem veya deney yoluyla çıkarılmış) mukaddimelere ya da kati nitelikteki sem'î (naklî) mukaddimelere dayanmak gerekecektir. Ancak ona göre bu ilimde akî deliller naklî olanlardan bağımsız kullanılmaz. Çünkü yapılan iş şer'î bir konuda düşünmek ve bir sonuca varmaktır. Akil ise şârî değildir. Usule mesnet teşkil edecek şer'î deliller de şöyle sırala-